

A TANÍTÓJELÖLTEK TANÍTÁSI-TANULÁSI FOLYAMATÁNAK HÁTTÉRVIZSGÁLATA

A hatékony oktató-nevelő munkát a gyakorlatban a legegyszerűbben azzal mérjük, hogy a képző intézmények által kibocsátott diplomások találnak-e állást a munkaerő piacon, azaz, piacképes-e a megszerzett diploma.

A piacképes, megfelelő mennyiségű és minőségű tudásanyag átadása a képző intézmények felelőssége, a hatékonyság vagy újabb kifejezéssel élve a minőségi munka pedig működésük alapvető feltétele hiszen a minőségbiztosítás alapkövetelmény.

A tanítójelöltek elérendő tudásszintjét az 1992-ben megfogalmazott képesítési követelmények deklarálják, amelyet a Művelődési Minisztérium által felkért szakbizottság állít össze a képzés minden műveltségi területére.

Az a probléma, hogy az elvárt teljesítmények, -amelyeket a képzési követelményekben deklarálnak- és a gyakorlati megvalósulás között legtöbbször nincs összhang. A képzés deficittel zárul.

A szaktudományok módszertana - a tanítóképzésben az ún. tantárgypedagógia – a kutatások középpontjában volt a közelmúltban. a képzésben felgyülemelő deficitet legtöbbször az egyes szaktudományi területek módszertanának a kidolgozásával próbálták kisebbiteni.

A felsőoktatási intézmények integrációja, a megnövekedett hallgatói létszám és a karok önálló gazdálkodása nem kedvezett a főiskolai szintű képzések hatékonyabbá tételében. A tanító szakos hallgatók tanítási-tanulási folyamatának szervezésében is előtérbe kerültek a nagycsoportos – legtöbbször – évfolyamszintű előadások, arányaiban csökkent a kontakt foglalkozások száma. Ez a tendencia kedvezőtlenül hatott a tanítóképzésre, hiszen az a pedagógusképzésen belül is speciális terület, mert az iskola kezdő szakaszában folyó oktató-nevelő munka és az arra történő felkészítés sajátosan gyakorlatias és integrált jellegű. (KELEMEN,2000) Az intézményi infrastruktúra sem javult sem a tárgyi feltételek tekintetében sem a gyakorlati képzés oldaláról. A hallgatók egyéni képességeihez igazított oktatás pedig leginkább csak óhaj formájában jelenik meg.

A dolgozat megírásának a célja, hogy tanítóképzésben az oktató-nevelő munka minőségének a javítását elősegítsük azáltal, hogy a főiskolára felvett hallgatók kiindulási vagy alapszintjét megvizsgáljuk és annak ismeretében tegyünk ajánlásokat a hatékonyabb oktató-nevelő munka elősegítésére.

A probléma néhány elemének feltárására OECD nemzetközi összehasonlító teljesítmény mérési vizsgálatot szerveztek 15 éves diákok részére 31 ország részvételével PISA 2000 néven (Programme for International Student Assessment), amelyről Vári P. és mts.-i az Új Pedagógiai Szemle januári számában tudósítanak és ismertetik a magyar közoktatásban is érvényes téziseket. Ebből a tudósításból emelünk ki néhány dolgot, amelyek a felsőoktatásban is fontosak lehetnek.

A diákok olvasási-szövegértési képességeinek, matematikai és természettudományos eszköztudásának a mérését végezték, nagy elemszámú mintán. A magyar diákok teljesítménye a nemzetközi átlag alatt helyezkedik el. Az eredmények láttán nem kell

a vészharangot kongatni, de itt az ideje, hogy rávilágítsunk olyan háttérben álló tényezőkre, amelyeknek figyelembe vétele hasznos lehet a magyar közoktatás számára. (A felsőoktatás számára is!)

A nemzetközi összehasonlító vizsgálatok szembesítettek bennünket azzal a ténnyel, hogy Magyarországon a családi háttérből származó előnyök és hátrányok erősebben befolyásolják az iskolai teljesítményeket, mint más országokban. Megfordítva is igaz: Nálunk az iskola kevésbé képes a családi háttér hiányosságából származó hátrányokat kompenzálni.

A szociokulturális helyzet szerepe igen nagy az iskolaválasztásban mind az általános, mind a középiskola vonatkozásában, valamint a továbbtanulás szándékát és irányát is befolyásolja. Ennek mutatója a szülők foglalkozása, iskolai végzettsége, jövedelme, vagyoni helyzete, kulturális fogyasztása. Ám mivel ezek alacsony illetve magas szintjei többnyire együtt járnak, elegendő egyet – az apa iskolai végzettségét – kiragadni közülük és ezzel végezni az elemzést. (ANDOR, 1999./a)

Meg kell említeni még azt a tanulmányt is, amely a felsőoktatásban vizsgálja a főiskolai és az egyetemi képzésben fellelhető különbségeket. A hallgatók családi háttere – a szülők iskolai végzettsége – nagymértékben befolyásolja a kétféle választást, de egyben a képzés minőségét is. A főiskolát végző hallgatókra inkább jellemző az otthonról hozott kulturális tőke hiánya, mint egyetemet végző társaikra. (ANDOR, 1999./b)

Vizsgálatról és módszereiről:

A Jászberényi Tanítóképző Főiskola tanító szakos nappali tagozatos hallgatóinak alapsokasága. A tanulmány szempontjából az induló I. évfolyam és a befejező III. évfolyam adatai nyújthatnak segítséget, ezért ezeket dolgoztuk fel. Az első vizsgálat idején a tanítóképzés még három éves volt, 1995-ben emelték a képzési időt négy évre. Az 1999/2000 tanévben diplomázott az első négy éves képzésben részt vevő évfolyam.

A vizsgálat ideje és az adatot szolgáltatók száma:

1993-ban 144 fő I. és 50 fő III évfolyamos N=194

1999-ben 103 fő I. és 99 fő III. évfolyamos N=102

A kiindulási szint meghatározása volt az első feladat. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a főiskolára beiratkozott hallgatók honnan, milyen településekről jöttek és milyen a családi státusuk. A vizsgálatban segítséget jelentett a nappali tagozatos státussal rendelkezők iratkozási lapjai, amely a Főiskola Tanulmányi Hivatalában töltenek ki, amelyeken rögzítik a hallgatók állandó lakhelyét, 1993-ban pedig az édesapa foglalkozását is. (Ez utóbbi adat az 1999-es iratkozási lapokon már nem szerepel)

1. Az állandó lakóhely alapján a vizsgált populáció településtípusok szerinti megoszlásának besorolását Központi Statisztikai Hivatal Tájékoztatási főosztálya által szerkesztett kiadvány segítségével végeztük. (szerk.: Ligeti Csák) A megyék és nagyobb városok címszó alatt a 2000. január 1-jei közigazgatási beosztás szerint a megyékre jellemző az a településszerkezet, mely szerint a települések besorolása: 1. megyeszékhely (főváros, megyei jogú város); 2. nagyobb városok, melyeknek

népessége a 19 ezer főt meghaladja; 3. többi város és község, 19 ezer fő alatti lakossági számmal (továbbiakban kistelepülések)

A települések jellege szerint a főiskolai hallgatók megoszlása %-os arányban:

1. táblázat	
Lakóhely jellege	hallgatók %-os megoszlása
Kistelepülés	62 %
nagyobb város	29 %
Megyeszékhely	9 %

Az 1. táblázat alapján a Jászberényi Tanítóképző Főiskola tanító szakos hallgatói, akik 1993-ban ill. 1999-ben nappali tagozatra az I és III. évfolyamra beiratkoztak mindkét vizsgálat idején Jász-Nagykun-Szolnok -, Heves-, Borsod-Abaúj-Zemplén-, Nógrád- és Pest megye településeiről kerültek a főiskolára. Lakóhelyük szerint nagy többségben a fent felsorolt megyék *kistelepüléseinek a lakosai 62%-ban*. A legtöbben Jász-Nagykun-Szolnok megye, majd azt követve Heves megye kistelepülésein élnek. A 29%-ot képviselő nagyobb városok kategória köznapi értelemben a vidéki kisváros fogalmi körébe sorolható (19000 fő feletti lélekszám.)

Összefoglalva: A főiskola hallgatóinak alapsokasága vidéki kistelepüléseken és kisvárosokban lakik, az ott élő emberek mentalitásával érkeznek a főiskolára.

2. A családok státusát az édesapa foglalkozása alapján próbáltuk feltárni. A főiskolára beiratkozott hallgatók ún. iratkozási lapjain az állandó lakóhely és még egyéb adatok mellett az édesapa foglalkozása is szerepel. Sajnos, csak az 1993-ban vizsgált minta adatait tudtuk megismerni, mert az 1999-ben hallgatói státussal rendelkezőknél ez az információ az iratkozási lapokon nem szerepel.

A 194 fő vizsgált mintából az édesapa foglalkozására vonatkozóan 160 adatot tudunk rögzíteni, amit a 2. táblázatban foglaltunk össze.

2. táblázat	
az apa foglalkozása	a hallgatók %-os megoszlása
ipari és mg. Szakmunkás	36 %
nyugdíjas és rokkant nyugdíjas	19 %
közép vezető, fehér galléros alk.	16 %
Értelmiségi	14 %
Munkanélküli	8 %
Vállalkozó	4 %
Elhunyt	3 %

A 2. táblázat szerint a vizsgált populáció 14 %-a az édesapa foglalkozása alapján értelmiségi családból jött.

A közép vezető és fehérgalléros kategória magában foglalhat még esetleg főiskolai diplomát, ami 16% lehet, de inkább kevesebb ennél.

A szakmunkások aránya a legmagasabb az édesapák foglalkozásának vizsgálata alapján. Nagyon kevés a mezőgazdasági szakmunkás, a többség ipari jellegű szakmával rendelkezik (36 %).

A nyugdíjas és rokkant nyugdíjas, valamint a munkanélküli szülők aránya az árván maradt családokkal együtt 30 %-ot mutat, ami nagyon magas arány. A rendszerváltozás okozta társadalmi krízis vesztesei közé tartoznak ők. Az észak magyarországi nagy iparvállalatok termelésének a visszafogása, a vállalatok csődje következtében történő munkaerő létszámának a csökkentése miatt sok ember vált munkanélkülivé, vagy a nyugdíjazás valamilyen formájába kényszerült. Ezeknek a családoknak a jövedelme erősen csökkent és a gyerekek taníttatása nagy anyagi megterhelést jelent számukra.

A 4% vállalkozói réteg is leginkább kényszervállalkozó, többségük a család által birtokolt földterületen mezőgazdasági vállalkozó.

A családok státusára jellemző tehát, hogy a 70 %-uk szakmunkás, nyugdíjas, kényszervállalkozó és anyagi helyzetük alapján többségük nem éri el a középosztály alsó szintjét sem. Ez meghatározza életstílusukat, értékrendjüket és a szabadidő eltöltésének a módjait is, amit a gyerekeik hoznak magukkal a főiskolára.

Tiszteletre méltó az igény a gyermekek taníttatására és az ezért megtett erőfeszítés is. Gyermekeik a főiskolai tanulmányok befejezése után első generációs értelmiségiként a társadalmi mobilitás elősegítői lehetnek ebben a térségben. „Egy első generációs óriási erőfeszítéseket kell tennie csak azért, hogy elsajátítsa azt a kötelező tudásanyagot, melynek birtokában vizsgáit le tudja tenni és diplomáját meg tudja szerezni.” (ANDOR, 1999./b.)

A családok lakhelye és társadalmi státusa alapján megállapítható, hogy nagy többségük (kb. 70%) nagyon kevés szabad rendelkezésű jövedelemmel rendelkezik. A rendelkezésre álló szabadidő tekintetében nincsenek konkrét adataink, de feltételezzük, hogy jelentős részét a jövedelem kiegészítésére fordítják, amely a primér és szekundér szükségletek kielégítését szolgálja. (Feltételezzük, hogy a három éves főiskolai képzés választását is befolyásolta a családok viszonylag kedvezőtlen anyagi helyzete. Vizsgálat szükséges a négy éves képzés bevezetése után.)

A kiinduló szint feltárása után (lakóhely, családi státus) a főiskolára beiratkozott tanító szakos hallgatók vizsgálatával folytatjuk. Kíváncsiak voltunk arra, hogy milyenek a lakhatási körülményeik, ténylegesen mennyi szabadidővel rendelkeznek és azt hogyan töltik el.

3. A lakhely szerinti megoszlást a hallgatói jogviszony megszerzése után a vizsgált populációnál a 3. táblázat mutatja.

3. táblázat				
A hallgatók lakhelye a főiskolás évek alatt				
	1993		1999	
	I. évfolyam	III. évfolyam	I. évfolyam	III. évfolyam
helyi lakos	10 %	6 %	7 %	7 %
bejáró	21 %	18 %	25 %	21 %
albérletes	28 %	10 %	34 %	24 %
kollégista	41 %	66 %	34 %	48 %

Az lenne a kívánatos, hogy minél több jelölt kollégiumban lakhatna. A főiskola modern, szép kollégiummal rendelkezik, de az utóbbi években a felsőoktatásban bekövetkezett expanzió miatt a hallgatóknak évről évre nagyobb aránya esik el ettől a juttatástól.

A 3. táblázaton az is jól látható, hogy az 1999-es adatok alapján a kollégiumban lakók aránya már alacsonyabb, mint az 1993-ban vizsgáltaknál. Ugyanakkor növekedett az albérletben lakók és a bejáró tanulók aránya. Az albérleti díjak nagy anyagi terhet jelentenek a családoknak, ezért még többen választják az ingázást, ami a szabadidő drasztikus csökkenését jelenti egyéb más hátrányokkal együtt.

A bejáró –ingázó- életmód a rendelkezésre álló szabadidő túlnyomó részét leköti. A hallgatókkal készített interjúkból az is kiderül, hogy az utazás feltételei kívánnivalót hagynak maguk után. A tömegközlekedési eszközökre való várakozás idejét nem tudják kulturáltan eltölteni. Jellemző a zsúfoltság, a pályaudvarok elhanyagolt állapota és a téli idő beköszöntével a tömegközlekedési eszközök késése. Ennek az időnek a tanulás, művelődés szempontjából hasznos eltöltése kompenzációt jelenthetne a hátrányok leküzdésében. Ez a hátrányos helyzet azonban 1999-ben még rosszabb tendenciát mutat.

A napi tevékenységszféra időmérlege is mutatja, hogy a bejárásra fordított idő más hasznos tevékenységtől fosztja meg a bejáró hallgatókat

4. A napi tevékenységek rangsora az időráfordítások tükrében

A kérdőíven hét tevékenységszféra van felsorolva. A kitöltő beírja, hogy naponta ezen tevékenységek végzésére mennyi időt szán. A beírt időmennyiségek alapján rangsoroltuk a tevékenységeket. A legtöbb időt igénylő tevékenységet 7, az utána következőt 6, míg a legalacsonyabb időmennyiséget 1 ponttal rangsoroltuk. Az egyes tevékenységekre adott pontszámoknak az átlaga mutatja a tevékenységszférában elfoglalt helyet.

4. táblázat				
A napi tevékenységszféra rangsora a ráfordított idő alapján				
	1993		1999	
	I. évf.	III. évf.	I. évf.	III. évf.
szem.fiz.szük.	6,39	6,76	6,84	6,91
tanulás	6,03	4,88	5,30	5,37
közösségi t.	4,85	4,88	4,61	5,33
szórakozás	4,24	4,53	4,70	4,28
egyéb	3,15	3,21	3,65	3,00
utazás	3,11	3,43	3,22	2,42
testedzés	2,97	3,36	3,01	2,83

A legtöbb időt igénylő tevékenység a napi személyes fizikai szükségletek (szem. fiz.szük.) kielégítése. A *tanulás* a főiskolás lét jellemzője, mindkét felmérésben előkelő helyet foglal el. A *közösségi tevékenységek* fontos szocializációs tényezőként tarthatók számon, de a hallgatók igénylik is a kortárs csoportban való létet és tevékenységeket. Meglepődve tapasztaltam, hogy a szórakozást is megelőzi. Az *egyéb tevékenységek* a felsorolásban nem szereplő, de általuk fontosnak tartott tevékenységeket foglal magába. (pl. munka, otthoni tanítvány, zenélés stb.) Az *utazás* viszonylag magas arányszáma a 3. táblázat adatai alapján is értékelt ingázásból ered és mint látható számottevő időt igényel a napi tevékenységszférában. A testedzés az utolsó helyen található, erre fordítanak a legkevesebb időt. Sokan nem is írnak oda időtartamot, tehát a napi tevékenységek között meg sem jelenik.

5. A szabadidő mennyiségi mutatói

5. táblázat				
A szabadidő mennyisége órában				
	1993		1999	
	I. évfolyam	III. évfolyam	I. évfolyam	III. évfolyam
napi átlag	3,4 óra	4,2 óra	4,8 óra	4,1 óra
hétvégén	10,2 óra	11,1 óra	13,5 óra	11,6 óra

Az 5. táblázatban összegzett adatok alapján feltárul, hogy naponta és a hétvégeken mennyi szabadidővel rendelkeznek a főiskolások. Az adatok számszerű mutatói szerint soknak tűnnek ezek a számok. A két vizsgálat eredményei között számottevő különbség nem tapasztalható. A sok vagy kevés kategóriát az dönti el, hogy mivel töltik, mire használják fel a rendelkezésre álló időmennyiséget. Az alábbiakban erre a kérdésre keressük a választ.

6. A legkedveltebb szabadidő eltöltési módok

A kérdőívben szerepel még a legkedvesebb szabadidő eltöltési tevékenységek felsorolása, amelyeknek elemzése egy másik tanulmány témája lehet. Az alábbiakat mégis megemlítem, mert az értékítéleteiket jó lenne megváltoztatni, és ezáltal az aktívabb tevékenységek előtérbe helyezésével attitűdjeiket ezen a területen pozitív irányba befolyásolni.

A pihenés magas pontértéke elgondolkodtató. A szóbeli indoklás alapján legtöbbször semmittevést értenek e fogalom értelmezésekor, vagyis nem csinálnak semmit, csak passzívan töltik az időt. A legjobban meglepő *az alvás* igen magas pontértéke, mert sokan napközben több órát alszanak. Azt írják, hogy szükségét érzik a délelőtti „hajtás” után – ez a főiskolán eltöltött időt jelenti - a pihenésnek és az alvásnak. Úgy gondoljuk, hogy sajnálatos módon az aktív pihenés még nem épült be a szokásrendszerükbe. *A szórakozás* kategória is nagyon széles skálát ölel fel. A legtöbben a „bulizást” értik alatta, ami zenés-táncos szórakozóhelyet, legtöbbször diszkót jelent.

A vizsgálatok bebizonyították, hogy a közoktatásban végzett nemzetközi vizsgálatok és a hazai monitor vizsgálatok által feltárt problémák és az elemzések után megállapított tézisek a felsőoktatás területéhez tartozó tanítóképzésben is ugyanúgy jelentkeznek, tehát igaz az a tézis itt is, hogy az iskola képes a szocio-ökonómiai háttér okozta különbségek csökkentésére, ha nem is tudja azt teljesen megszüntetni. A kérdés az, hogy mit tud tenni az iskola (főiskola) a tanítási-tanulási folyamat hatékonyabbá tételé érdekében?

A vizsgálatok adatai alapján és a lehetőségek figyelembe vételével próbálunk válaszolni. A Jászberényben tanuló tanító szakos nappali tagozatos hallgatók szocio-ökonómiai háttérének vizsgálata alapján megállapíthatjuk, hogy a képzés minőségének a „helyzetét” rontotta a felmérés óta bekövetkezett felsőoktatási integráció, valamint a hallgatói létszám megnövekedése is.

Legfontosabb tennivalók:

1. A tanítási –tanulási folyamat minőségének biztosítása érdekében:

- A nagy létszámú, ún. évfolyamszintű előadások számának csökkentése, a kisebb tanulócsoportos (18-22 fő) foglalkozások arányának növelése mind a műveltségi

anyag ismertetése, mind a feldolgozás területén. Az egyes műveltségi területek specialitásai meghatározzák ezt a kiscsoportos formát mert egyébként értelmetlen a képzés, azaz nincs képzés. Az ún. készségfejlesztő tantárgyak esetén a kiscsoportos munka szinte 100 % kell, hogy legyen!

- A hallgatók bemeneti ismereteinek a számbavétele azaz felmérése adott műveltségterületeken. A feltételezett hiányosságok egy részét a szocio-ökonómiai háttér is okozhatja, de vannak más egyéb tényezők is!
  - A kiinduló szint ismeretében az adott tanulócsoporthoz műveltségi szintjéhez igazított tananyagtervezés, esetleg a felmérés eredményei is indikálhatnak csoportosítást.
  - A félévi követelmények több lépcsőben jelenjenek meg, lehetőséget biztosítva a felzárkózásra
  - Az egyéni képességek megismerése alapján ha szükséges külön felzárkóztató foglalkozások beiktatása a rászorulóknak illetve az azt igénylőknek.
2. A tanítóképzés tanterveinek, a képesítési követelményeknek a felülvizsgálata. Az érvényben lévő képesítési követelményeket 1992-ben deklarálták, az egyes szakterületek tematikáit, óra- és vizsgaterveit pedig 1995-ben hagyta jóvá a szakmai bizottság. Korrigálásukra, esetleg átfogalmazásukra, - az új helyzethez igazodva - eljött az idő.
  3. A hallgatók szabadidős tevékenységeihez több lehetőség biztosítása a kultúra és a sport területén is. A kollégium összefogja a hallgatóink jelentős részét, ott kellene a kultúrát és hasznos idő töltést elősegítő programokat szervezni, amelybe bekapcsolódhatnának az albérletben lakók is. Sokféle lehetőség adódhat, amelyekkel a szocio-ökonómiai háttér okozta hiányosságokat lehetne (kellene) csökkenteni.
  4. Az intézmény létesítményeinek a bővítése, modernizálása fontos tényező lehetne. Pl. az ország 15 tanítóképzést is folytató felsőoktatási intézményei között kettőnek nincs tornacsarnoka. Az egyik Jászberény!

A teendők sokrétűek, felsorolásukat nem folytatom, remélem, hogy az illetékesek aktivitását, érdeklődését sikerült felkeltenem az intézményen belül és azon kívül is!

Összefoglalás

1. A tanító a vidéki kistelepülések kulturális életének meghatározó személyisége lehet és a munkája során kapcsolatai révén befolyásolhatja a környezetében élők életstílusát.

A tanítók a közoktatás kezdő – és gyakran a második szakaszában is az oktató-nevelő munka szervezői. Az általános iskola 1-4 illetve 1-6 osztályában dolgozó osztálytanító sajátos feladatokat lát el, integráló szerepet tölt be.

A tanító munkája magában foglalja az iskolai tanítási-tanulási folyamat irányítása mellett a szabadidős tevékenységek szervezését és irányítását is. A tevékenységei során szoros kapcsolatban áll a szülői házzal, ismeri a családok életét, problémáit, sőt a gyermekek fejlesztése érdekében azt változtatásra is készítheti. Ez a kívánatos szerep csak akkor működik igazán, ha a saját életvitelében is megjelennek azok az értékek, amelyek a követést indikálják.

A tanítóképzős hallgatók családjainak státusát tekintve többségük első generációs értelmiségi lesz a diploma megszerzése után. Feltételezzük, hogy sokan a saját lakóhelyükön próbálnak majd munkát találni és a tanulás ideje alatt szerzett értékeket továbbadni.

Az értelmiségi létforma kialakítása, személyiségvonásaik kívánatos mértékű formálása a főiskola felelőssége. Az eltöltött tanulmányi idő alatt nemcsak a szaktudományok elsajátítása a fontos hanem legalább olyan mértékben szükséges a személyiség összetevőként számon tartott érdeklődések, érdekek, majd szükségletek és attitűdök kialakítása, stabilizációja a kultúra, szűkebb értelemben az oktatás-nevelés területén is. Ennek a kemény szakmai követelménynek a megvalósítása szemléletváltozást és jelentős anyagi ráfordításokat is igényel (annál is inkább, mert az elmúlt 20 évben ez a feltétel sohasem valósult meg és a lemaradás nem egy-két évre datálódik) A jól képzett tanítók reményeink szerint hozzá tudnának járulni e térség gazdaságon túlmutató, - azt természetesen első helyen kiemelő – felzárkózáshoz, és azzal együtt a társadalmi mobilitás elősegítéséhez is.

Szakirodalom

- Andor Mihály (1999/a): Az iskolákon át vezető út Új Pedagógiai Szemle, október 3-18. old.
- Andor Mihály (1999/b): A kétféle diploma Iskolakultúra, IX. évf. 1999. január. 46-54. old.
- Bucsy Gellért(2001): Szociálpedagógus hallgatók egészség - kulturális magatartásának vizsgálata
In: Apáczai Napok Tudományos Konferencia Tanulmánykötete Győr, 152-158.p.
- Horváth Attila(1999): Turizmus a kultúrában Magyar Művelődési Intézet Bp.
- Jakabházy László (1995) A szabadidősport helyzete Magyarországon
In: Társadalmi idő – szabadidő Magyar Szabadidő Társaság kiadv.Bp.170-176.p.
- Kelemen Elemér(2000): Óvó- és tanító képzés az ezredfordulón Magyar Felsőoktatás 2000/10. sz. 27-28. old.
- Kis Jenő(1989): Attitűdök, jellemvonások alakítása a testnevelésben és a sportban
A TF közleményei Bp. 1989/2. szám Melléklet
- Sebők Lóczy Márta(1998): Testkultúra, életmód, egészségmegőrzés Szolnoki tudományos Közlemények I., Szolnok 153-162. p.
- Takács Ferenc(1989): A testnevelés és az életmód szociológiai megközelítése
A TF közleményei Bp. 1989/3. szám Melléklet
- Utasi Ágnes(2001): Életminőség és társadalmi integráció Társadalomtudomány Bp. 9-16. p.
- Vári P. és mts.-i(2002): Gyorsjelentés a PISA 2000 vizsgálatról Új Pedagógiai Szemle 2002 január 38-65. Old.
- Dokumentumok(1992, 1994/95): A tanítóképzés képesítési követelményei, ajánlott tematikák, valamint óra és vizsgatervek